

UDK: 373.5.033:42.07

Aziza OLIMOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti
E-mail: a.olimova@cspu.uz

F.f.d O'.Tilovov taqrizi asosida

MODERN APPROACHES AND BASIC PRINCIPLES OF USING THE CARTOGRAPHIC METHOD IN TEACHING GEOGRAPHY

Annotation

This article describes modern approaches to the use of cartographic methods in teaching geography, in particular, interactive educational methods, systematic approach, professional competence approach, project-based teaching, distance and digital education. Also, the simplicity and accuracy of visualization, logical structure and systematicity, goal orientation, coordinated visualization, support for interactivity and active participation, reliability and accuracy of information, reflection and reasoning, the effective use of the cartography method in the educational process principles such as doing have been clarified.

Key words: Geography, cartography, professional competence, interactive educational methods, modern approaches, modern education, principle, reflection.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ И ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КАРТОГРАФИЧЕСКОГО МЕТОДА В ОБУЧЕНИИ ГЕОГРАФИИ

Аннотация

В данной статье описаны современные подходы к использованию картографических методов в обучении географии, в частности, интерактивные методы обучения, системный подход, профессионально-компетентностный подход, проектное обучение, дистанционное и цифровое образование. Также, простота и точность визуализации, логическая структура и системность, целевая ориентация, согласованная визуализация, поддержка интерактивности и активного участия, достоверность и точность информации, рефлексия и рассуждение, эффективное использование метода картографии в таких принципах образовательного процесса, как как это было уточнено.

Ключевые слова: География, картография, профессиональная компетентность, интерактивные методы обучения, современные подходы, современное образование, принцип, рефлексия.

GEOGRAFIYANI O'QITISHDA KARTOGRAFIK METODNI QO'LLASHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI VA ASOSIY TAMOYILLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada geografiya fanini o'qitishda kartografik metodni qo'llashning zamonaviy yondashuvlari, xususan interaktiv ta'lim metodlari, tizimli yondashuv, kasbiy kompetensiyaviy yondashuv, loyiha asosida o'qitish, masofaviy va raqamli ta'limning mazmuni ochib berilgan. Shuningdek, kartografiya usulini ta'lim jarayonida samarali qo'llashning vizuallashtirishning soddaligi va aniqligi, mantiqiy tuzilma va tizimlilik, maqsadga yo'naltirilganlik, muvofiqlashtirilgan vizualizatsiya, interaktivlik va faol ishtirokni qo'llab-quvvatlash, ma'lumotlarning ishonchiligi va aniqligi, refleksiya va mulohaza qilish kabi tamoyillari aniqlashtirilgan.

Kalit so'zlar: Geografiya, kartografiya, kasbiy kompetensiya, interaktiv ta'lim metodlari, zamonaviy yondashuvlar, zamonaviy ta'lim, tamoyil, refleksiya.

Kirish. Geografiya fanini o'qitishda kartografik usullarning qo'llanilishi nafaqat nazariy bilimlarning chuqurroq o'zlashtirilishiga yordam beradi, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Kartalar orqali ma'lumotlarni vizuallashtirish jarayoni talabalarning ko'z bilan ko'rish va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirib, ularning sabab-oqibat munosabatlarini chuqurroq anglab yetishlariga yordam beradi. Masalan, geografik ma'lumotlarni kartada ko'rsatish orqali ular bir qarashda ma'lum hududdagi jarayonlarning to'liq manzarasini tushunib, ularni to'g'ri baholash imkoniga ega bo'ladilar.

Kartalarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, ular ma'lumotlarni vizual ravishda ko'rsatib, hududiy munosabatlarni to'g'ri tushunishga yordam beradi. Masalan, iqlim o'zgarishlari, aholi joylashuvi yoki tabiiy resurslarning taqsimotini karta orqali ko'rsatish talabalarga hududiy

ma'lumotlarni oson qabul qilish va ularni chuqur tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Geografiya fanini o'qitishda kartografik usullarning qo'llash, kartalar orqali talabalarning tahliliy ko'nikmalarini va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, kartografik metodlardan ta'lim jarayonida foydalanish masalalari mamlakatimiz va xorijlik olimlar tomonidan tadqiq qilinmoqda. Xususan, bunday tadqiqotlar xorijda O.A.Yevtesev Dj.Merdok, A.Tompson [4] kabilar, mamlakatimizda U.Ibragimov, N.Abdullayev, F.Rajabov, Q.Sabirov kabilarning ishlarida yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Kartografiya usulini qo'llashda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish talabalarning tahliliy va sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu yondashuvlar ta'lim jarayonini interaktiv, talabalarni qo'llab-quvvatlovchi va mustaqil fikrlashga undagan holda tashkil etishga asoslanadi

[1]. Quyida kartografiya usulini ta'limda samarali qo'llashga yordam beruvchi zamonaviy pedagogik yondashuvlar va ularning mazmuni keltiriladi.

1. Interaktiv ta'lim metodlari.

Interaktiv ta'lim metodlari kartografiya usulida ma'lumotlarni vizuallashtirish va tahlil qilish jarayonini talabalar uchun faol va qiziqarli qilishga qaratilgan. Interaktiv usullar orqali talabalar kartalar bilan mustaqil ishlab, ma'lumotlarni mustaqil tahlil qiladilar va xulosalar chiqaradilar.

Interaktiv ta'lim metodlari yordamida talabalar kartalar yoki interaktiv karta platformalari orqali ma'lumotlarni tahlil qiladilar. Masalan, interaktiv kartalardan foydalanib, ular shaharlardagi aholi joylashuvi, migratsiya jarayonlari yoki tabiiy resurslar taqsimotini mustaqil o'rganishlari mumkin. Bunday yondashuv talabalarda mustaqil fikrlash va tezkor tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Tizimli yondashuv.

Tizimli yondashuv kartografiyada turli hududiy ma'lumotlar va ularning o'zaro bog'liqliklarini yaxlit tushunishga qaratilgan. Bu yondashuv ma'lumotlarni tizimli ravishda tahlil qilib, turli faktorlarning bir-biriga qanday ta'sir qilishini o'rganishga yordam beradi.

Tizimli yondashuv kartografik ma'lumotlarni chuqurroq tahlil qilishda qo'llaniladi. Masalan, O'zbekistondagi suv resurslari taqsimoti va ularning qishloq xo'jaligiga ta'sirini karta orqali ko'rsatish tizimli yondashuv bilan bog'liqdir. Talabalar bu jarayonda suv resurslarining taqsimoti, iqlim o'zgarishlari va qishloq xo'jaligi o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunib, ularni o'z o'quv jarayonida chuqurroq anglab yetadilar.

3. Kasbiy kompetensiyaviy yondashuv.

Zamonaviy ta'lim jarayonida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Kartografiya orqali geografik, ekologik va iqtisodiy ma'lumotlarni vizuallashtirish talabalarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Talabalarda kartografiya orqali kasbiy kompetensiyalar shakllantirish jarayoni talabalarni kelajakdagi mutaxassis sifatida tayyorlashga yordam beradi. Masalan, tabiiy resurslarning iqtisodiyotga ta'sirini karta orqali tushuntirish yoki migratsiya jarayonlarini vizuallashtirish talabalarda tanqidiy va tizimli fikrlash kompetensiyalarini rivojlantiradi [2].

4. Loyiha asosida o'qitish.

Loyiha asosida o'qitish usuli kartografiyaning ma'lumotlarini amaliy tadqiqotlar yoki loyihalar orqali o'zlashtirishga qaratilgan. Bu yondashuv orqali talabalar muammolarni mustaqil o'rganib, hududiy jarayonlarni tahlil qilishadi va ularga yechim topishadi [3].

Loyiha asosida o'qitish kartografik ma'lumotlarning turli yo'nalishlarda qo'llanilishiga yordam beradi. Masalan, suv resurslarini samarali boshqarish loyihasini yaratish yoki shahar infratuzilmasini rivojlantirish uchun loyihalar tuzishda kartografik tahlillardan foydalanish mumkin. Talabalar loyihalarni amalga oshirish jarayonida turli kartalardan foydalanib, turli sohalaridagi muammolarni yechish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqadilar.

5. Masofaviy va raqamli ta'lim.

Zamonaviy ta'limda masofaviy va raqamli yondashuvlar yordamida kartografik ma'lumotlarni o'rganish imkoniyatlari kengaymoqda. Raqamli platformalarda kartalar va ularga oid ma'lumotlar bilan interaktiv tarzda ishlab talabalarga mustaqil ravishda ma'lumotlarni o'rganish imkonini beradi.

Raqamli kartografik platformalar talabalarga turli hududiy ma'lumotlarni mustaqil o'rganish va tahlil qilish

imkoniyatini beradi. Masofaviy yondashuv yordamida talabalar interaktiv kartalar bilan ishlab, masofadan ma'lumotlarni vizuallashtirib tahlil qilishadi [5]. Masalan, O'zbekiston iqlimi va suv resurslari bo'yicha raqamli kartalardan foydalanish orqali talabalar mustaqil tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar kartografiya usulini o'quv jarayonida samarali qo'llashga yo'naltirilgan bo'lib, ular talabalarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Interaktiv ta'lim metodlari, tizimli yondashuv va kasbiy kompetensiyalarga asoslangan yondashuvlar kartografiyaning imkoniyatlarini kengroq ochib berishga xizmat qiladi. Projekt asosida o'qitish va masofaviy ta'lim kabi zamonaviy usullar orqali talabalar hududiy ma'lumotlarni chuqurroq o'zlashtirishadi va ularni amaliyotda samarali qo'llaydilar.

Kartografiya usulini qo'llashning asosiy tamoyillari. Biz tadqiqotimizda kartografiya usulini ta'lim jarayonida samarali qo'llashning tamoyillarini aniqlashtirdik. Bu tamoyillar talabalarda geografik ma'lumotlarni chuqurroq tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi [6]. Quyida kartografiya usulini qo'llashdagi asosiy tamoyillar keltiriladi:

1. Vizuallashtirishning soddaligi va aniqligi tamoyili.

Kartografiyada ma'lumotlarning vizual ko'rinishda taqdim etilishi muhim ahamiyatga ega. Har qanday karta yoki grafik vizual ko'rinishda tushunarli va sodda bo'lishi kerak. Ma'lumotlar o'quvchilar uchun oson qabul qilinishi va tushunishiga yordam berishi lozim.

Mazmuniga izoh: kartada hududiy ma'lumotlar to'g'ri va aniq ko'rsatilgan bo'lishi kerak, chunki noto'g'ri yoki murakkab vizual ma'lumotlar talabalarni chalg'itishi va ma'lumotlarni to'g'ri qabul qilishda qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Masalan, geografik hududlarning nomlari, turli xil ranglar va belgilar yordamida yorqin va tushunarli tarzda vizuallashtirilishi talab etiladi.

2. Mantiqiy tuzilma va tizimlilik tamoyili.

Kartografik ma'lumotlar mantiqiy va tizimli ravishda tashkil etilishi kerak. Bu ma'lumotlarning bir-biri bilan bog'liqligini aniqlash va ularni tushunib yetishni osonlashtiradi [7].

Mazmuniga izoh: masalan, O'zbekistonning suv resurslari yoki tabiiy resurslar taqsimoti hududlar bo'yicha to'g'ri tizimlangan bo'lishi kerak. Bunda suv manbalari va ularning qishloq xo'jaligi bilan bog'liqligi tizimli ravishda ko'rsatilib, ularning o'zaro ta'siri tushuntirilishi lozim.

3. Maqsadga yo'naltirilganlik tamoyili.

Har bir kartografik tahlil yoki karta ma'lum bir o'quv maqsadiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Bu tamoyil o'quv jarayonida kartografik materiallardan qanday foydalanish kerakligini belgilaydi.

Mazmuniga izoh: masalan, O'zbekistonning tabiiy resurslari bo'yicha karta faqat tabiiy resurslarning taqsimoti haqida ma'lumot berishdan tashqari, ularning iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirini tushuntirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

4. Muvofiqlashtirilgan vizualizatsiya tamoyili.

Kartografik ma'lumotlar turli omillar va hududlar bo'yicha muvofiqlashtirilgan vizuallashtirishga asoslanadi. Bu turli omillar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunib yetishga yordam beradi.

Mazmuniga izoh: masalan, iqlim o'zgarishlari va suv resurslari taqsimotini ko'rsatadigan kartalarda har bir hududdagi iqlim sharoitlari va suv resurslari bilan bog'liq ma'lumotlar bir-biri bilan muvofiqlashtirilgan bo'lishi lozim.

5. Interaktivlik va faol ishtirokni qo'llab-quvvatlash tamoyili.

Kartografiyadan foydalanish jarayonida talabalarning faol ishtiroki va interaktivlikni qo'llab-quvvatlash muhimdir. Talabalar ma'lumotlarni mustaqil tahlil qilishlari va ularni solishtirishlari uchun interaktiv vositalardan foydalanish tavsiya etiladi.

Mazmuniga izoh: masalan, interaktiv kartalar yordamida talabalar geografik hududlarni mustaqil o'rganib, turli omillarni o'zlari tahlil qilishi mumkin. Bu tamoyil talabalarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

6. Ma'lumotlarning ishonchligi va aniqligi tamoyili.

Kartografik ma'lumotlar ishonchli va aniq bo'lishi kerak. Ma'lumotlar real faktlar va ishonchli manbalarga asoslangan bo'lsa, talabalarning bilimlari ham to'g'ri shakllanadi.

Mazmuniga izoh: masalan, geografik ma'lumotlar rasmiy manbalardan yoki tekshirilgan tadqiqotlardan olinib, ularning ishonchligi kafolatlanishi kerak. Bu talabalarni haqqoniy ma'lumotlar bilan tanishtiradi.

7. Refleksiya va mulohaza qilish tamoyili.

Kartografik tahlillardan foydalanganda talabalar ma'lumotlarni chuqurroq tahlil qilish va ularni mulohaza qilish qobiliyatini rivojlantirishi kerak. Kartalar nafaqat vizual vosita sifatida, balki bilimni chuqur tahlil qilish uchun ham vosita sifatida qo'llanilishi lozim.

Mazmuniga izoh: masalan, axborotlarni olib, hududiy tahlil qilish orqali talabalar ma'lumotlarni chuqurroq tushunib, ularni qayta ko'rib chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Umuman, kartografiya usulini qo'llashdagi tamoyillar ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish va ma'lumotlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Vizualashtirishning soddaligi, mantiqiy tuzilma, maqsadga yo'naltirilganlik va interaktivlik kabi tamoyillar orqali talabalar kartografik ma'lumotlarni chuqur tahlil qilib, ularning o'zaro bog'liqligini tushunadi. Kartografiyadan samarali foydalanish yordamida talabalar tanqidiy fikrlashni, tahlil qilishni va mustaqil mulohaza yuritishni rivojlantiradilar.

Kartografiyaning amaliy va ta'limiy ahamiyati juda keng bo'lib, u talabalarda tahlil qilish, sintez qilish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ta'lim jarayonida kartografiya talabalarga hududiy ma'lumotlarni vizualashtirib, ularni chuqurroq tushunish va turli fanlar bilan bog'liq jarayonlarni yaxshiroq anglash imkoniyatini beradi. Kartografiyadan foydalanish ta'lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi, bu esa talabalarni mustaqil fikrlovchi, tahlilchi va tizimli mutaxassislar sifatida tayyorlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev N.R. Ta'lim jarayonida tahliliy ko'nikmalar. –Toshkent: Zebo print, 2019. 112-bet.
2. Ibragimov U.N. Bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kartografik kompetentligini shakllantirish tizimini takomillashtirish. Ped. fan. bo'y. fal. dok. diss. –Samarqand: 2022. –B.47.
3. Евтесев О.А. Проектирование и составление социально-экономических карт. Учебник. –М.: МГУ.1999. -152
4. Merdok Dj. Critical Thinking in the Modern World, Oxford University Press, 2015, p. 78.
5. Piaget J. The Psychology of the Child. -New York: Basic Books. 1969. –R.154.
6. Rajabov F.T. Zamonaviy yondashuvlar vositasida bo'lajak geografiya o'qituvchilari kasbiy kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari. Ped. fan. dok. diss. – Toshkent: 2024. –B.59.
7. Thompson A. & Fascia P. Critical Thinking and Analysis, Cambridge University Press, 2012, p. 58.